

Юрова Т. М.

аспірант кафедри ІТМ
Львівської Національної академії мистецтв

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ НА УНІФОРМУ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМАЦІЙ У ХХ-ХХІ СТ.

Анотація. У статті досліджуються і аналізуються приклади поєднання світових зразків з національними традиціями в українській уніформі початку ХХ ст. та втілення цих надбань в сучасному однострої.

Ключові слова: військова уніформа, синтез, традиції, символіка.

Аннотация. Юрова Т.Н. Влияние национальных традиций на униформу украинских военных формаций в ХХ-ХХІ в. В статье исследуются и анализируются примеры сочетания мировых образцов с национальными традициями в украинской униформе начала ХХ ст. и их воплощение в современном военном костюме.

Ключевые слова: военная униформа, синтез, традиции, символика.

Annotation. T. Yurova. The influence of national traditions in the uniform of the Ukrainian military formations in the XX-XXI century. In the article probed and analysed examples of combination of world standards with national traditions in Ukrainian military uniform form beginning of XX century and embodiments of this property in a modern military suit.

Keywords: military uniform, synthesis, traditions, symbolism.

Проблематика дослідження: Традиції у військовому одязі – це не проста спадковість від попередніх поколінь досвіду, прийомів створення костюма, його форм, художніх рішень, а й генерація і відтворення інформації, накопиченої століттями. “Традиція закладає основу, так би мотиви, генетичного коду...” [1], що у сполученні з надбаннями світової практики дозволяє надати військовій уніформі стильових інтернаціональних рис зі збереженням національної сутності і виразності. Актуальність теми обумовлена тим, що синтез національного та світового у мистецтві військового костюма у період національних змагань 1917-1920 рр. виявився тим прикладом, коли були продемонстровані унікальні варіанти самобутнього вітчизняного однострою, в якому в різних пропорціях поєдналися національні і світові здобутки. Як буде вжитий цей досвід, залежить від його глибокого дослідження та вміння трансформувати отримані знання у сьогодення та у майбутнє.

В наші часи є багато прикладів втілення національних традицій однострою в сучасний військовий одяг, втім аналіз останніх публікацій показує, що дана проблематика ще не стала предметом дослідження мистецтвознавців. Твори науковців К. Анісімова [2], Я. Тинченко [3, 4.], М. Чмира [5], С. Музичука, Є. Пінака, М. Чмира [6], І. Хоми [7], І. Марчука, С. Музичука [8], В. В'ятровича, Р. Забілого, І. Дерев'яного, П. Содоля [9], Ю. Довгана [10], О. Паріпі [11], А. Харука [12], А. Боляновського [13] та ін. носять в основному історично-описовий характер, а ряд важливих аспектів військового однострійознавства продовжує залишатися недостатньо висвітленим. Серед них: генеза військової форми, мистецтвознавчий зміст, художньо-естетичні прояви, вплив світового культурного досвіду на створення національної уніформи, креативність та стильові рішення у військовому костюмі, композиційні знахідки, творчі пошуки національної виразності та гармонійної цілісності однострою, і, в тому числі, прояви традиційності у сучасному військовому вбранні.

Цілі і завдання статті:

- висвітлити варіації формування українського однострою та його складових частин на основі базових світових зразків;

- виявити приклади створення національних традиційних елементів і унікальних моделей українського військового костюма періоду національних змагань 1917-1920 рр.;

- дослідити використання традицій українського військового одягу в сучасних одностроях.

Особливістю однострою будь-якої країни є поєднання світових традицій та національних рис. Вже у період визвольних змагань 1917-1920 рр. були продемонстровані унікальні зразки українського однострою, справжні твори мистецтва, в яких синтезувалися загальноєвропейські риси та національні традиції. Юрко Баліцький, автор уніформи Сірожупанної дивізії, зміг дуже майстерно поєднати англійський крій зі збереженням силуету козацького жупана [14; 15]. Без накладних кишень і погон, одноколірний, з френчем-жупаном, із унікальними стилізованими колосками на петлицях та оригінальним чотирикутним кашкетом, цей одяг

Надійшла до редакції 3.02.2012

досі вважається одним з найвитонченіших українських військових костюмів. Дмитро Катамай на основі австро – угорського кепі спроектував таку незвичайну “шапку – мазепинку” [16], яка у часи Другої Світової війни стала основним символічним головним убором Української Повстанської Армії. Західноукраїнський мундир-блюза Української Галицької Армії, пошитий на зразок австрійського, був доповнений оригінальними “петлицями-зубчатками” проекту Лева Лепкого, які за словами колишнього січового стрільця М. Петруняка своєю формою нагадували “народну вишивку” [17]. Дійсно, у вишивці Галичини найбільш розповсюджений геометричний орнамент з прямих, ламаних і зубчастих ліній, який набув досконалості у XIX ст. [18]. Унікальність “шапки-мазепинки” і “петлиць-зубчаток” у поєднанні з уніформою, надавали особливого західноукраїнського виразу образу вояка УГА і напевно через це були запозичені в однострої українських військових формувань Другої Світової війни.

Досить яскравою була уніформа 1-го кінного полку Чорних Запорозжів армії УНР, де в якості основного елемента виступала кавказька черкеска. Колишній командир полку Петро Д’яченко так описує стройовий огляд наприкінці січня 1919 р.: “Чорні каракулеві шапки у старшин і підстаршин, смушкові – в козаків, усі з чорними шликами. Ясно-сірі черкески, підсподом – чорні жупани і чорні штани, майже всі в нових чоботах” [19]. Здебільшого вояки Запорізького полку носили оселедці.

Інтерес у мистецтвознавчому плані викликає уніформа Штабу і власного конвою Гетьмана П. Скоропадського. Вона складалася з приталеного жупана захисного кольору, синьо-сірих шароварів (або бриджів) з облямівкою або кантом і мазепинки (або картуза). Жупан відрізнявся по лінії талії усадкував традиційний український крій. Національні особливості підкреслюють рукави, розширені у лікті та звужені на манжетах (обшлагах) до низу. На рукави кріпилися “чохла” (манжети) трикутної форми, які знизу вшивалися, а зверху пристібалися на петлі правого борта. Низ, борта, “чохла” обшивалися зеленим шовковим шнуром (2,5–3мм), а на грудях по боках гудзиків нашивалось 9 петель із зеленого шнура. Осаули гетьмана мали на кінцях петель візерунок по типу угорських, як на гусарських аттілах (доломанах). [20]. Цей вишуканий, елегантний костюм є унікальним завдяки крою і оздобленню, оскільки має яскраво виражені національні риси і одночасно запозичає німецькі та угорські аксесуари, а за кольоровою гамою відповідає військовій моді XX ст. Знаходячись у категорії представницького одягу, він в той же час є дуже функціональним.

Слід зазначити, що визвольні змагання створили величезну базу прикладів синтезу класичних світових досвідів і національних традицій в одностроях, до яких відносяться також уніформи Сердюцької дивізії, зокрема Лубенського кінно-козацького (гусарського) полку, куреня Червоних гайдамаків Гайдамацького коша Слобідської України, дивізії Синьожупанників, урядовців Директорії та багатьох інших яку доцільно було б використовувати в сучасному військовому костюмі.

На жаль це в повному обсязі не відбулося. За думкою більшості військових, українській однострої XXI ст. є синтезом російського та американського. Колір полину, дуже схожий до російського оливкового, а крій мундиру ніби позичений з армійської зеленої службової чоловічої уніформи класу “А” солдат і сержантів армій США [21]. В сучасному українському однострої національними рисами є лише малиновий (козацький) колір окілля кашкету, облямівок та лампасів, а також національні емблеми та знаки розрізнення.

Однак у проблематиці, що досліджується, не все занедбано, бо й у наші часи є приклади творчого підходу до трансформації національних традицій у сучасний однострій. Одним з вагоміших внесків у емблематику сучасних Збройних сил є “пропозиції капітана 3-го рангу В. Петровського, який вперше ввів у практику використання калинових гілок на зміну дубових та лаврових” [22]. У 1990-х роках оригінальний проект відзнаки на офіцерську шапку наземних військ з червоною калиною і тризубом у проекті атрибутики представив львівський митець, професор Мирон Яців [23]. Сьогодні червона калина – важливий елемент рослинного орнаменту не тільки на лацканах мундирів і комірах сорочок українського генералітету, але й в атрибутиці усіх військових формувань України. Втім найбільш за все національні традиції простежуються не в статутному однострої, а у представницькому, тобто в уніформі почесної варті, який часто не затверджений ніякими офіційними документами.

У 1998 р. створений підрозділ козаків Почесної варті Президентського полку. За основу цієї ефектної форми одягу взятий однострій козаків Чорноморської сотні початку XIX ст. (автор ідеї та перших ескізів – Віктор Буцало). Ця уніформа відшивалася в трьох варіантах на фірмі “Астралюкс”. Червоний мундир (задуманий на зразок кунтуша) за кроєм нагадує синтез польського кунтуша XXVII ст. [24] і стандартного кірасирського колета Російської армії періоду Наполеонівських війн [25]. Комір, стійка і обшлага – чорні. В одному з варіантів на комірі і обшлагах мундиру з жовтою облямівкою рослинний візерунок у вигляді лаврових гілок; погони – жовті, з плетеного шнура [26]. Широкий білий пас у вигляді шарфа. Штани темно-синього кольору з жовтими лампасами, прямі, штанини опущені поверх чорних чобіт зі шпорами. Козацька висока шапка із чорного каракулю з малиновим шликом оздоблена срібним етишкетом (декоративний елемент головного убору, сплетений зі шнурів з ракетками та китицями) і білим султаном з лівого боку. Спорядження – козацька лядунка (на широкий білий шкіряний перев’яз) темно-синього кольору з національним гербом-тризубом на світло-синьому тлі щитка в обрамленні рослинного орнаменту.

Не концентруючись на історичній достовірності форми (бо вона не є копією минулого) та історичній обґрунтованості її створення, слід зазначити, що цей військовий костюм є оригінальним, нагадує козацькі традиції, є цікавим з естетичної точки зору. Основна кольорова гама однострою – малиновий і темно-сині кольори є типовими для козацького вбрання але жовтий та білий кольори декору і оздоблення – більш при-

таманні уніформі європейських армій початку XIX ст. Недоліком є те, що жовті “котушки” коміра і лампаси виглядають брутально і занадто акцентують на собі увагу. Якщо шапка й кунтуш (виключаючи комір), створюють своєрідний силует одягу, подібного до козацького, то штани та білий пасок у вигляді шарфа, а також султан на шапці асоціюються з формою гусарів. Цей костюм оригінальний, але синтез національних елементів козацького вбрання і однострою періоду Наполеонівських війн надто штучний та не становить зрозумілого представницького образу держави.

Найбільш активно творчі пошуки втілення національних традицій в нестатутний сучасний церемоніальний однострій здійснюються у навчальних закладах Галичини. Військовий костюм Почесної варті Академії Сухопутних військ ім. Гетьмана П. Сагайдачного (м. Львів), який змодельовав Богуслав Любів, нагадує історичний однострій періоду гетьмана П. Скоропадського [27]. Основний колір уніформи – колір полину, приладовий (прикладний) колір сукна (за яким розрізняють приналежність до країни, з’єднання, частини, або роду військ) – малиновий, металу – жовтий, декоративне оздоблення також жовтого кольору. Малиновий колір околички, погонів, петлиць, нарукавних знаків, облямівки кашкету, клапанів кишень, обшлагів, борта кітеля, лампасів штанів, поєднуючись з кольором уніформи і декору створює цілісний урочисто-святковий стриманий колорит і надає образу вояка ошатності, аристократичної суворості й одночасно підкреслює спадковість традицій. У формі петлиці присутній елемент галицької “зубчатки”, вишиті візерунки на петлицях, погонах і нарукавних емблемах за задумом нагадують орнаменти з національного вбрання українців; золоті галуни і лаврові гілки на окіллі кашкету відтворюють форму “мазепинки”; золотий лев на світло-синьому тлі овалу у центрі 8-раменної “січної зорі” на тулії демонструє належність до Галичини; кокарда у вигляді тризуба на 4-кутній зірці-ромбі – символізує традиції однострою початку XX ст.; емблема Сухопутних військ на петлицях відповідає роду військ, а літери у вигляді монограми ЛВІ – назві навчального закладу. Ідея подовженого кітеля (запозичена в козацького жупана), з двома рядами гудзиків по чотири у ряд, з’єднаних подвійним жовтим шнуром; кишені прорізані бокові з фігурними клапанами; на грудях справа кріпиться жовтий аксельбант; на правому рукаві посередині між ліктем і плечем – кругла емблема навчального закладу, а на лівому – Збройних сил України; обшлагі фігурні з пришивним малиновим щитком з вишиваною монограмою навчального закладу, візерунком і форменим гудзиком; ремінь офіцерський жовтий від парадної уніформи з овальною металевою пряжкою із тризубом; штани – галіфе, чорні хромові чоботи; рукавички – білі. Цей костюм вражає вишуканістю, наявністю символізму у деталях одягу, струнким силуетом і вдалим сполученням національних традицій з постулатами західноєвропейських канонів однострою.

Військовий костюм Львівського державного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою ім. Героїв Крут (автор Богуслав Любів) – білого кольору

[28]. Особливістю його є шапка-мазепинка з малиновою облямівкою, жовтим шнуром і кокардою. Кітель статутного крою [29], одностортний на 5 гудзиків з накладними верхніми і прорізними нижніми кишенями з клапанами, колір приборного сукна – малиновий, металу – жовтий; малинові погони з монограмою назви навчального закладу; на рукавах посередині між ліктем і плечем пришивні емблеми ліцею у вигляді щитка; аксельбант жовтий; ремінь – жовтий офіцерський парадний, штани навипуск; черевики та рукавички – білі. Форма ефектна, святкова, має високий емоційний вплив на оточуючих. Колорит, силует костюма і головний убір створюють урочистий образ сучасного вояка – носія традицій періоду національних змагань 1917-1920 рр., зокрема Української Галицької Армії.

Не слід думати, що офіційні військові служби, підрозділи та установи не займаються удосконаленням українського однострою. З 1992 р. по 1993 р. Науково-дослідницька лабораторія Міністерства оборони України разом з Київським Центральним експериментально-промисловим комбінатом підготувала більше 700 нових першокласних зразків військової форми одягу і лекала до них. Але з незрозумілих причин лабораторія була ліквідована, а зразки знищені. З 1997 р. створенням національного однострою займається 44 відділ по розробці та удосконаленню військової форми одягу, підпорядкований Начальнику Головного речового управління тилу Міністерства оборони України [30]. Лишається сподіватися, що зрештою Україна матиме власну, неповторну, унікальну, національну військову уніформу.

Висновки: Формування національного українського однострою найбільш активно здійснювалося у період визвольних змагань 1917-1920 рр., часто на основі глибокого синтезу національних та світових мистецьких та уніформологічних традицій. За базову уніформу українських підрозділів нерідко бралися австро-угорський, німецький, російський, грузинський однострої, в які за допомогою унікальних елементів вбрання і української символіки акцентами вносилися національні риси, що надавало військовому одягу неповторного, оригінального, імплікативного характеру. Дифузія національного та світового в українському однострої представлена справжніми творами мистецтва. Синьожупанний і сіро-жупанний однострої, костюм кінно-козацького (гусарського) Лубенського сердюцького полка, уніформа “чорних” запорожців Запорізької дивізії, парадний одяг Штабу і конвою гетьмана П. Скоропадського тощо – нове слово у військовій світовій моді.

Переважає в українському статутному однострої кінця XX – початку XXI ст. утилітарності, запозичення іноземних зразків, брак творчих проявів та національних рис спонукають окремих сучасних дизайнерів на створення оригінального нестатутного військового костюма, зокрема парадного і представницького, таких як вбрання козаків-чорноморців підрозділу Почесної варті Президентського полка, Почесної варті Академії Сухопутних військ ім. Гетьмана П. Сагайдачного, парадної уніформи Львівського державного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою ім. Героїв Крут.

Оскільки однострій військовослужбовців виконує на сьогодні не тільки захисні, але й соціальні, ідеологічні, патріотичні і естетичні функції, на порядок денний перед владою і митцями країни ставиться завдання створення такої уніформи, яка б спонукала молодь служити у Збройних Силах, виховувала любов до Батьківщини, національну гідність та повагу до воєнків як захисників Вітчизни. А це можливо лише з найбільш активним впровадженням у військовий одяг національних традицій, рис, надбань та здобутків, що підтверджують моделі окремих військових установ, запропонованих сучасними сподвижниками – дизайнерами.

Література:

1. Ніколаєва Т.О. Український костюм. Надія на ренесанс / Тамара Ніколаєва. – К.: Дніпро, 2005. – 320 с.: іл.
2. Анісімов К. Однострії Збройних Сил України періоду національних змагань 1917-1920 рр.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук: 07.00.01 / Костянтин Вікторович Анісімов. – Донецьк, 2002. – 199 с.
3. Тинченко Я. Армії України 1917-1920 г.г. Серія “Уніформа армій мира” Библиотека журналу “Техника – молодежи” / Ярослав Тинченко – М.: ООО “Восточный горизонт”, 2002. – 140 с.
4. Тинченко Я. Новітні запорожці. Війська Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918: наукове-популярне видання / Ярослав Тинченко, художник Богдан Піргач. – К.: Темпора, 2010, – 112 с.
5. Чмир М.В. Символіка Збройних Сил України 1917-1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук: спеціальність 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Микола Васильович Чмир. – Київ, 2006. – 17 с.
6. Чмир М., Пінак Є., Музичук С. Галицька Армія 1918-1920. Науково-популярне видання Бібліотека журналу “Однострій”. Серія “Українські формування ХХ століття, Організація, уніформа, символіка” / Микола Чмир, Євген Пінак, Сергій Музичук / Координатор проекту і редактор Сергій Музичук – Рівне: Видавець Олег Зень, 2008, – 80 с.
7. Хома І.Я. Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917-1919 р.р. / Іван Хома. – К.: Наш час, 2011, – 104 с.: іл. – (Сер. “Плац Д’арм”).
8. Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. Науково-популярне видання / Бібліотека журналу “Однострій”. Серія “Українські військові формування ХХ століття. Організація, уніформа, символіка” / Сергій Музичук, Ігор Марчук / – Рівне: Видавець Олуг Зень, 2006. – 56 с.
9. В’ятрович В., Забілий Р., Дерев’яний І. Українська повстанська Армія. Історія нескорених / В.В’ятрович, Р.Забілий, І.Дерев’яний, П.Содоль / Відп. Ред. та упоряд. В.В’ятрович. – [2-ге вид., випр. та доп.]. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2008. – 352 с., іл.
10. Довган Ю. Форма, спорядження та амуніція УПА // Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 15 квітня 2010 р., м. Львів / Відповід. редактори В.В.Карпов, В.І.Горелов, І.В. Мороз. 36. наук. праць. – К.: Національний військово-історичний Музей України, 2010, – С. 450-453.
11. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання / Олександр Пагіря – К.: Темпора, 2010, – 152 с.
12. Харук А. Крила України: Військово – повітряні сили України, 1917-1920 рр. / Андрій Харук – К.: Темпора, 2008. – 96 с.
13. Боляновський А. Українські військові формування у збройних силах Німеччини (1939-1945) / Андрій Боляновський / Львівський Національний університет ім. Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – Львів: Місіонер. 2003. – 686 с.
14. Дубрівний П. Сірожупанники / П.Дубрівний // За Державність (матеріали до історії війська українського). – 36. 10. – Торонто: Український воєнно-історичний інститут, 1964. – 182 с.
15. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П.Пономарьов, Л.Ф.Архюх, Л.В. Косміна та ін. [За ред. А.Пономарьова.] –К.: Либідь, 1993. – 256 с.
16. Музичук С. Шапка-мазепинка / Сергій Музичук // Однострій. – Рівне, 2009. – № 9, – С. 7-8, 24-25.
17. Петруняк М. Спогади УСС-а про начального вождя УГА генерала Михайла Омеляновича – Павленка / Михайло Петруняк // Українське козацтво. – Чикаго: неперіодичний орган Українського Вільного Козацтва, 1969, – Ч. 3-4 (11-12), – С. 26-27.
18. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР / Р.В.Захарчук-Чугай. – Київ: Наукова думка, 1988. – 250 с.
19. Дяченко П. Чорні Запоріжці. Спомини командира полку Чорних запоріжців Армії Української Народної Республіки / Петро Дяченко – Київ-Вінниця: Видавництво “Стікс”, 2010. – 448 с.
20. Центральний Державний архів вищих органів влади (ЦДАВОВ) України. Ф. 1077, оп. 5, – спр. 10, – С. 204-205 (Військова канцелярія УНР).
21. Army Regulation 670-1 Uniforms and Insignia Wear and Appearance of Army Uniforms and Insignia, 1992, 9; 1999, 6.
22. Карпов В., Табачник Д. Військова символіка держави / Віктор Карпов, Дмитро Табачник. – К.: Либідь, 2007. – 296 с.
23. Мирон Яців 1926-1996. Життя і творчість / [Упорядк. Яців Р.] – Львів: Інс-тут народознавства НАН України, 2000. – 268 с.
24. Васіна З.О. Український літопис вбрання. Книга-альбом. Т.2: XIII-початок ХХ ст.: Науково-худож. Реконструкції / Зінаїда Васіна. – К.: Мистецтво, 2006, – 448 с.: іл.
25. Алехин П.Г. Наполеоновские войны. Униформа европейских армий / Павел Алехин. – М.: Яуза, ЭКСМО, 2007, – 160 с.
26. Бабаков С. 3 днем народження, почесна варта! / Сергій Бабаков // Камуфляж. 2007. – № 11, – С. 1.
27. Козловський Б. Щоб наші воєнки не виглядали як гриби (Художник – модельєр Богуслав Любів повертає в однострій українського війська національну традицію) / Борис Козловський // Високий замок, 13 вересня 2006.
28. Мигаль С.П. Дизайн. Львівська школа: Альбом-каталог / Станислав Павлович. Мигаль – Львів: “Папуга”, 2004. – 240 с.: іл. – Укр.,англ.
29. Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України/ Наказ Міністра оборони України від 12.06.95, № 150.
30. Жолукевський В., Максимець А., Тимченко Ю. та ін. Речова служба Збройних сил України (короткий історико-публіцистичний нарис створення, становлення і розвитку) / В.Ф.Жолукевський, А.М.Макимець, Ю.В.Тимченко та ін. [за загальною редакцією А.В.Здіра]. – К.: “Едельвейс і К”, 2007, – 388 с.